

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.57>

ВСТАНОВЛЕННЯ ОЧЕВИДНОЇ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ ВНАСЛІДОК НЕНАЛЕЖНОГО ЇХ ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ

Лисюк С.О.,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0009-0000-4094-9972

e-mail: lsergiu@ukr.net

Лисюк С.О. Встановлення очевидної недопустимості доказів внаслідок неналежного їх джерела походження.

У статті проводиться наукове дослідження основних підстав визнання доказів очевидно недопустимими внаслідок неналежного джерела їх походження. На теперішньому етапі розвитку кримінального процесуального законодавства інститут очевидної недопустимості доказів перебуває на стадії свого формування та практичного закріплення. Положеннями ч. 2 ст. 89 КПК України передбачено, що у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. Важко уявити, але вказаний інститут закріплено національним законодавством лише у 2012 році, з набранням чинності діючим Кримінальним процесуальним кодексом України та його впровадження спрямовано на утвердження усіх засад кримінального провадження, а найбільше верховенства права, законності, змагальності та розумності строків. Разом з тим основна мета впровадження вказаного інституту на цей час повною мірою є нереалізованою. Зокрема, на даний час не закріплено визначення поняття «очевидної недопустимості доказів» та не визначено підстави, які б надавали право сторонам кримінального провадження в ході судового розгляду заявляти клопотання про визнання тих чи інших доказів очевидно недопустимими. Особлива увага звертається на визначення поняття та обґрунтуванні загальних підстав визнання доказів очевидно недопустимими внаслідок неналежного джерела їх походження. До джерел доказів згідно КПК України віднесено показання, речові докази, документи та висновки експертів. Проведено паралель між підставами для визнання доказів недопустимими та очевидно недопустимими. Основним критерієм для визнання очевидної недопустимості доказів є їх отримання з істотним порушенням прав та основоположних свобод людини та громадянина. Результатом роботи є формулювання поняття «визнання очевидної недопустимості доказів» та виокремлення тих підстав, які надають можливість суду для визнання конкретних доказів очевидно недопустимими.

Ключові слова: докази, джерела доказів, допустимість доказів, очевидна недопустимість доказів, підстави очевидної недопустимості доказів.

Lysyuk S.O. Establishing the obvious inadmissibility of evidence due to its improper source of origin.

The article conducts a scientific study of the main grounds for recognizing evidence as obviously inadmissible due to an improper source of its origin. At the current stage of development of criminal procedural legislation, the institution of obviously inadmissibility of evidence is at the stage of its formation and practical consolidation. The provisions of Part 2 of Article 89 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine stipulate that if the obvious inadmissibility of evidence is established during the trial, the court shall declare this evidence inadmissible, which entails the impossibility of examining such evidence or the termination of its examination in the court session, if such examination has been initiated. It is hard to imagine, but this institution was enshrined in national legislation only in 2012, with the entry into force of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, and its implementation is aimed at

establishing all the principles of criminal proceedings, and most of all, the rule of law, legality, adversarial nature, and reasonable deadlines. However, the main goal of introducing this institution has not yet been fully realized. In particular, the definition of the concept of «obvious inadmissibility of evidence» has not been established at this time and the grounds that would give the parties to criminal proceedings the right to file a motion to declare certain evidence obviously inadmissible during the trial have not been determined. Special attention is paid to the definition of the concept and justification of the general grounds for recognizing evidence as manifestly inadmissible due to an improper source of its origin. According to the CPC of Ukraine, sources of evidence include testimony, material evidence, documents and expert opinions. A parallel is drawn between the grounds for declaring evidence inadmissible and manifestly inadmissible. The main criterion for determining the manifest inadmissibility of evidence is its receipt with a significant violation of the rights and fundamental freedoms of a person and citizen. The result of the work is the formulation of the concept of «recognition of obvious inadmissibility of evidence» and the identification of those grounds that enable the court to recognize specific evidence as obvious inadmissible.

Key words: evidence, sources of evidence, admissibility of evidence, obvious inadmissibility of evidence, grounds for obvious inadmissibility of evidence.

Постановка проблеми. Дослідження направлене на розкриття поняття очевидної недопустимості доказу та формулюванні переліку підстав встановлення такої очевидної недопустимості, які до цього часу законодавчо не закріплено, що перешкоджає повною мірою реалізувати мету запровадження вказаного інституту та реалізувати весь обсяг прав учасниками кримінального провадження.

Така невизначеність інколи створює умови для формального застосування судом, який здійснює розгляд справи норм вказаного інституту, що призводить до затягування процедури визнання доказів недопустимими при їх очевидній недопустимості та переносить вирішення вказаного питання у нарадчу кімнату.

На перший погляд така досить прогресивна норма національного законодавства є недієвою та позбавлена механізмів її застосування і потребує наукового переосмислення шляхом проведення комплексного аналізу.

Мета дослідження: аналіз підстав для визнання доказів очевидно недопустимими в кримінальному процесі внаслідок неналежного їх джерела походження та визначення пропозицій для вдосконалення функціонування вказаного інституту з врахуванням правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Різні аспекти проблем правового регулювання встановлення очевидної недопустимості доказів досліджували Н.М. Басай, В.П. Гмирко, О.В. Капліна, С.А. Крушинський, Л.М. Лобойко, М.А. Погорельський, Д.Б. Сергєєва, М.І. Смирнов, В.В. Тютюнник, М.Є. Шумило, Д.В. Шилін та інші науковці. У їх працях сформовано фундаментальні засади для визначення підстав очевидної недопустимості доказів, водночас визнання доказів очевидно недопустимими внаслідок неналежного джерела їх походження є малодослідженим та потребує додаткового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Інститут доказів та доказування є базовим інститутом кримінального процесуального права, який тісно переплітається з усіма сферами кримінального процесу.

Процес збирання доказів органами досудового розслідування важко переоцінити, оскільки саме на підставі зібраних доказів, суд оцінивши їх з точки зору допустимості, належності та достовірності остаточно приймає рішення про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Проблематика допустимості доказів у кримінальному провадженні дедалі частіше зустрічається при судовому розгляді кримінального провадження, що обумовлено стрімкими змінами національного законодавства та намаганням слідувати стандартам та практиці Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [1].

Положеннями ч. 2 ст. 89 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачено, що у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду

суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате [2].

Встановлення очевидної недопустимості доказів – це діяльність направлена на закріплення факту отримання доказу з такими порушеннями, які не дозволяють в подальшому його дослідження під час судового розгляду та обґрунтування ним судового рішення. Серед основних критеріїв визнання доказу очевидно недопустимим є неналежність джерела його отримання. До джерел доказів згідно КПК України віднесено показання, речові докази, документи та висновки експертів.

Так, в практиці розгляду кримінальних проваджень в суді доволі часто зустрічаються випадки визнання недопустимими показання свідків. На це звернемо свою увагу. Зокрема визнання недопустимими показання свідків, родичів обвинуваченого, які зацікавлені у результаті розгляду кримінального провадження, показання свідків, які залучені в якості понятих, показання яких суттєво різняться з протоколами проведення слідчих дій. Однак, визнання вказаних показань недопустимими потребує комплексного їх дослідження та оцінки разом з доказами отриманими під час досудового розслідування та дослідженими у судовому розгляді.

Застосування комплексного підходу до оцінки допустимості показань особи, як джерела доказів, разом з іншими матеріалами провадження свідчить про відсутність очевидної недопустимості такого доказу, оскільки потребує здійснення оцінки судом не лише цим поясненням, а й іншим похідним доказам в сукупності, що виключає очевидність порушень норм законодавства при його отриманні та виключає можливість суду однозначно прийняти рішення про його недопустимість під час судового розгляду кримінального провадження.

На відміну від вище перелічених випадків зустрічаються й факти визнання показань, як джерел доказів, очевидно недопустимими. Досить поширеною на цей час є практика визнання очевидно недопустимими докази, які отриманні з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні та на час одержання показань як свідка у розпорядженні органів досудового розслідування були наявні достатні дані, що в подальшому статус такої особи буде змінено з свідка на підозрюваного та обвинуваченого.

Таке обумовлює порушення органами досудового розслідування при отриманні показань від свідка його права на мовчання та свободу від самовикриття, що визнається істотним порушенням прав людини та основоположних свобод.

При таких умовах істотне порушення прав та основоположних свобод цієї особи буде зафіксовано у тому випадку, якщо на час одержання показань такого свідка органам досудового розслідування достовірно було відомо, що цю особу в подальшому буде визнано підозрюваним чи обвинуваченим.

Таких випадків є не так багато, адже органам досудового розслідування наперед не відомі усі обставини, які давали б підстави для повідомлення особі про підозру і вони вже існують.

У цьому контексті слушною є позиція В. В. Михайленко, щодо такого істотного порушення прав і свобод людини, як отримання показань чи пояснень від особи, яка не повідомлена про своє право відмовитись від давання показань та не відповідати на запитання. На думку автора визнання даних доказів очевидно недопустимими нівелюється засадою безпосередності [3, с. 77–90].

Така позиція обґрунтовується тим, що протоколи, в яких зафіксовані показання особи, за загальним правилом не досліджуються під час судового розгляду на предмет їх змісту.

Разом з тим, застосування принципу безпосередності, що закріплений у ст. 23 КПК України, до подібних випадків не є абсолютним.

Зокрема під час проведення слідчих експериментів у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, потенційному підозрюваному, який перебуває у статусі свідка, без роз'яснення права на мовчання та свободу від самовикриття, а у багатьох випадках, без участі захисника, пропонується на місці дорожньо-транспортної пригоди повідомити про її обставини з зазначенням інформації про швидкість транспортного засобу, його розташуванням відносно дорожнього покриття та інших автомобілів. В подальшому вказані відомості зазначаються у постанові про призначення судової авто-технічної експертизи, за результатами якої підтверджується чи спростовується факт порушення правил дорожнього руху свідком, який в подальшому набуває статусу підозрюваного та обвинуваченого.

Аналогічна практика зустрічається при проведенні слідчих експериментів у кримінальних провадженнях проти життя та здоров'я особи. У таких випадках судом досліджуються показання

свідка, які були надані під час слідчого експерименту та зазначені в протоколі його проведення, й, у випадку встановлення факту, що органам досудового розслідування, на час проведення слідчого експерименту, достовірно було відомо, що таку особу в подальшому буде визнано підозрюваним, такий протокол, з похідними від нього доказами (висновки експертиз), має визнаватись очевидно недопустимим доказом.

Очевидно недопустимими також визнаються показання надані особою, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину або якій оголошено про підозру у вчиненні злочину, або яка перебуває в ізоляторі тимчасового утримання та щодо якої проводяться негласні слідчі (розшукові) дії у вигляді аудіо, відео контролю особи чи аудіо, відео контролю місця, під час яких така особа, не будучи попередженою про право на мовчання та свободу від самовикриття, повідомляє органам досудового розслідування чи іншим особам обставини вчинення кримінального правопорушення. Очевидна недопустимість таких показань обумовлена їх отриманням без роз'яснення особі її права відмовитись від давання показань. Подібну практику має бути викорінено, оскільки отримання показань подібним чином призводить до порушення права особи на мовчання та свободи від самовикриття.

Окрім того, очевидно недопустимими мають визнаватись показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження [2]. Така вимога закріплена у ч. 7 ст. 97 КПК України та містить імперативну заборону на врахування цих показань під час судового розгляду судом, що свідчить про їх очевидну недопустимість.

Зустрічаються на практиці й випадки визнання судами очевидно недопустимими речових доказів. Основними підставами для визнання очевидно недопустимими речових доказів є грубе порушення порядку їх збирання, відсутність дозволу суду чи прокурора на проведення слідчих дій в результаті яких отримано такі речові докази тощо. Так, під час проведення обшуку вилучені речі, які згодом постановою слідчого визнаються речовими доказами, мають бути зазначені у протоколі обшуку. Цей протокол має бути підписаний учасниками слідчої (розшукової) дії. Разом з тим, не у кожній справі органи досудового розслідування дотримуються вказаних вимог закону. Трапляються випадки не зазначення вилученого речового доказу до протоколу обшуку, не підписання протоколу всіма учасниками слідчої (розшукової) дії, не упакування речового доказу, що свідчить про істотне порушення порядку його проведення. Непоодинокими є випадки підписання протоколу понятими, які не були присутніми при його проведенні, а підписали протокол згодом на прохання слідчого.

Зустрічається на практиці й вилучення предметів, що згодом визнаються речовим доказом, з порушенням строків зазначених в ухвалі про надання дозволу на проведення обшуку, за адресою, яка відрізняється від адреси зазначеної в ухвалі. Такі порушення суттєво впливають на достовірність фактичних даних отриманих під час досудового розслідування та здобуті таким чином речові докази мають визнаватись очевидно недопустимими. Разом з тим необхідно пам'ятати, що вищеписані випадки не є вичерпними.

Окреме місце серед джерел доказів у процесуальному законодавстві відводиться документу, як матеріальному об'єкту на якому зберігаються письмові, звуко та відео матеріали, які підтверджують чи спростовують певні обставини та факти. Для визнання документу очевидно недопустимим доказом необхідно довести факт його отримання з явним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Зокрема, досить поширеною стає практика визнання судами довідок спеціаліста територіальних підрозділів Державної аудиторської служби України очевидно недопустимими доказами. Така позиція пояснюється відсутністю повноважень у слідчого та прокурора у призначенні ревізій та перевірок, а нормами КПК України не передбачено право або обов'язок спеціаліста з Державної аудиторської служби встановлювати дотримання або порушення окремих питань фінансово-господарської діяльності шляхом проведення перевірки з питань, які можуть бути предметом експертного дослідження.

Окрім того, досить дискусійним протягом тривалого часу виступало питання допустимості доказів, які містяться у копіях матеріалів фотозйомки, звукозапису та відеозапису, що зафіксовані на матеріальному носії інформації. Випадки визнання судами доказів очевидно недопустимими стосувались копії матеріалів фотозйомки, звукозапису та відеозапису, що зафіксовані під час

проведення негласних слідчих (розшукових) дій, без долучення оригіналів вказаних носіїв. Таке обумовлювалось неможливістю встановити ідентичність поданих файлів їх оригіналам, в тому числі експертним шляхом.

Визнання судом висновку експерта очевидно недопустимим доказом потребує комплексного підходу та має охоплювати дослідження не лише самого висновку експерта, а похідних доказів, що використовуються експертом при проведенні експертизи. Зокрема, для визнання очевидно недопустимим доказом висновків судової медичної експертизи необхідно дослідити законність отриманні органами досудового розслідування медичної документації на підставі якої вона проведена та у випадку її незаконності отриманні у суду є достатні підстави для визнання вказаного висновку очевидно недопустимим доказом. Аналогічною підставою для визнання висновку експерта очевидно недопустимим доказом є дослідження об'єкту отриманого без попереднього дозволу прокурора. Наприклад, не має братися до уваги при дослідженні висновку експертизи отримання біологічних зразків без постанови прокурора про дозвіл на їх відібрання або якщо є процесуальні порушення при їх отриманні. Таких випадків є безліч та до їх дослідженні необхідно підходити кожного разу індивідуально.

Висновки. Для реалізації принципу розумності строків у кримінальному провадженні під час судового розгляду необхідно чітко визначити підстави для визнання очевидно недопустимості доказів судом, що буде сприяти швидкому, повному та неупередженому судовому розгляду кримінального провадження та захисту прав учасників кримінального провадження.

Формулювання вказаних підстав тісно пов'язано з істотним порушенням прав та основоположних свобод людини та громадянина при зібранні та фіксації доказів.

Доцільно норми КПК України доповнити положеннями щодо підстав, які дозволяють визнати доказ очевидно недопустимим, що в подальшому призведе до його виключення з обсягу доказів, як сторони публічного обвинувачення так і сторони захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Михайленко В.В. Очевидна недопустимість як критерій доказів у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів*. № 2 (27) 2019. С. 77–90.